

EEN HOLLANDSE DAME, BEGIJNTJE IN TURNHOUT

Het angelusluiden

Jan Theuwissen

Welhaast iedereen kent het schilderij van Jean-François Millet (1814-1875): *Het Angelus* (1859), dat op koekjesdozen, prentkaarten, gobelins en zelfs in cartoons werd gereproduceerd en waarop een boer en boerin ingetogen, biddend, het luiden van het angelus volgen. Het idyllische van dit gebedsmoment is tekenend voor die tijd.

Jean-François Millet: L'Angelus (1859)

In onze huidige leefomgeving, waarin het devote dat mens en godsdienst, bezig zijn en religie verbond, grotendeels verdwenen is, kent men het bidden van het angelus niet meer, zelfs al wordt het vanuit veel klokkentorens nog geluid. Het luiden gebeurde een halve eeuw geleden nog door de koster of de klokkenluider. Nu is het geautomatiseerd op een trommel of worden de tijdstippen van het luiden computergestuurd. Van een zeer oud gebruik met zinvolle inhoud is het verworpen tot een ongeacht voorbijgaande formaliteit.

Drie weesgegroeten

Het luiden van het angelus bestond namelijk oorspronkelijk uit het luiden en bidden van drie weesgegroeten, 's avonds. Ja, niet meer dan het bidden van drie weesgegroeten! Dat gaat terug op paus Johannes XXII (paus te Avignon van 1316 tot 1334), die in 1326 een volle aflat verbond aan het dagelijks bidden gedurende één maand van drie weesgegroeten. Het was de engel des heren die Maria begroette met de woorden: “Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met U...” Daaraan werd de literaire inleiding toegevoegd: “De Engel des Heren heeft aan Maria gebodschapt; En zij heeft ontvangen van de heilige Geest; Wees gegroet, Maria...” (zie kadertekst). Het bidden van drie weesgegroeten per dag werd uitgebreid en kreeg een dergelijke populariteit, werd zo belangrijk geacht, dat men het gebed vanuit de kerktorens over de velden liet klinken. Later kwam er het ochtend- en middagangelusluiden bij. De huidige gebedsvorm van het angelus stamt uit de 17de

eeuw. In de paastijd werd het angelusgebed vervangen door het *Regina Coeli*. Het luiden bleef hetzelfde, omdat de literaire vorm van beide gebeden dezelfde is.

Het luiden van het angelus geschiedde omstreeks 1900 's avonds. In 1999 's morgens en 's avonds om 6 uur en 's middags om 12 uur. In mijn buurt in de basiliek van het Heilig Hart in Antwerpen klept het angelus 's morgens en 's avonds om 7 uur en 's middags om 12 uur. Dat is me maar opgevallen, nadat ik in 1998 een mij vreemd voorkomende vorm van het angelusluiden vaststelde in het begijnhof van Turnhout.

Angelusklok van de Sint-Martinuskerk in Gennep (Nederland)

Afwijkende vorm

Toen ik de begijnhofkerk wilde bezoeken, bleek de deur gesloten. Na enig rondrentelen zag ik een oudere begijn met een sleutelbos naar de kerk gaan en vroeg ik of ik de kerk even mocht bezoeken. Binnengekomen, begon het begijntje, dat tegen mijn bezoek geen bezwaar had, het angelus te luiden. Het was 's middags 12 uur. Ze luidde eerst langdurig tong, tong, tong, tong, tong, tong enz., meer dan een halve minuut lang en daarna: tong, tong, tong en dan rust. Dat laatste driemaal na elkaar (B-A-vorm). Deze opeenvolging verwonderde me, omdat ik me vanuit mijn jeugd (ca. 1940-1945) herinnerde dat eerst driemaal drie klokslagen werden geluid, telkens gevolgd door een korte pauze, waarop een langer durend ononderbroken luiden volgde. Ik wist niet beter dan dat dit de volgorde van het angelusgebed was (A-B-vorm).

Toen ik het begijntje vroeg waarom ze het angelus in deze, voor mij foutieve volgorde luidde – volgens mijn weten de omgekeerde volgorde – zei ze: “Dat doet men in Holland altijd zo!” Het bleek dus een uit Nederland afkomstige dame te zijn, die in

Turnhout begijn was. Ik vond het een eigenaardige bedoening, maar bleef er niet werkelijk bij stilstaan tot ik in de zomer van 2000 rond de middag op de markt in Turnhout op een terrasje zat. Vanuit de toren van de Sint-Pieterskerk hoorde ik tot mijn verbazing de vreemde volgorde van het angelusluiden. Ik besloot daarop wat nader in te gaan en richtte een enquête in. De vragenlijst zond ik naar een aantal pastoors van parochies in het grensgebied in het noorden van de provincies Antwerpen en Limburg (Belgisch) en in het zuiden van Noord-Brabant en het noordwesten van Oost-Vlaanderen.

Verder onderzoek

Er kwamen tegen de gestelde datum van inzending (20 september 2000) 59 van de 126 uitgezonden formulieren binnen. Dat resultaat is allicht voldoende relevant, maar verdient toch verder onderzoek en veldwerk. Ook het antwoord van de Sint-Pieterskerk in Turnhout kwam binnen en tot mijn verbazing zag ik dat daar de B-A-vorm geluid werd. In september 2000 was ik nogmaals op het marktplein in Turnhout. Mijn eerste waarneming in Turnhout en het antwoord op de vragenlijst werden bevestigd: iets voor 12 uur klinkt vanuit de westtoren een mooie beiaardmelodie, gevolgd door de 12 slagen van het uur, door een diepklinkende klok. Onmiddellijk daarna begint het klokje van de vieringtoren lang aanhoudend te luiden, tot de diepklinkende klok van de westtoren opnieuw aanheft met drie slagen. Na een rustpauze volgen opnieuw drie slagen met rustpauze en nog eens drie slagen met rustpauze en daarna valt het klokgelui stil. Het stadsgeroezemoes en het verkeerslawaaï nemen weerom de bovenhand.

Wat is het resultaat van de enquête en van het onderzoek ter plaatse? Het zou me te ver voeren om de antwoorden op alle gestelde vragen per parochie te ontrafelen en van commentaar te voorzien. Samenvattend: met betrekking tot vraag 1: "Wordt het Angelus nog geluid?" kan men vaststellen dat in Noord-Brabant het angelusluiden in de meeste parochies stopgezet schijnt te zijn tussen 1960 en 1980. Voor de Vlaamse parochies noteerde ik dat het angelus in 80% van de parochies nog wel geluid wordt en in 20% niet meer. Het gebeurt hoofdzakelijk niet meer in Antwerpen en de randgemeenten en verder ook niet meer in Boom, Deurne, Edegem, Hoboken, Oosthoven, Wijnegem en Zoersel. Het stopzetten valt ook hier tussen 1960 en 1980. De vraag hoe vaak per dag het angelus geluid werd, is niet relevant. Op de vraag of er nog een klokkenluider is, kwam alleen vanuit Turnhout (Sint-Pieterskerk) een bevestigend antwoord. In de meeste kerken gebeurt het luiden elektronisch en ook in 99% van de antwoorden wordt dezelfde installateur genoemd.

Belangrijker is het antwoord op de vraag naar de vorm van het angelusluiden. Het is overal de A-B-vorm, behalve in Turnhout. In de enquête lees ik voor de Sint-Pietersparochie (hoofd- en centrumparochie in Turnhout) de B-A-vorm, voor de Heilig-Hartparochie (zuidwestwaarts van het centrum) alleen de B-vorm, dus een langdurig geklep, en voor de Middelaersparochie (westwaarts) de A-B-vorm. Voor het begijnhof (B-A-vorm) steun ik op het mondelinge antwoord van het begijntje. Dat werd bevestigd door de toenmalige conservator (L. Goris, ° 1924) van het Begijnhofmuseum. In het klooster van de kanunnikessen van het Heilig Graf in Turnhout (enkele honderden meters van de Sint-Pieterskerk en het begijnhof) wordt de A-B-vorm geluid.

Juffrouw De Boer

Inmiddels had ik de archivaris van Turnhout, Dr. Harry de Kok, om meer informatie gevraagd over het begijntje. Harry deelde me mee dat het laatste begijntje, dat de aanleiding vormde tot dit onderzoek, Joanna De Boer was, dochter van Joannes Bonifacius De Boer en Alida Dudink, geboren en gedoopt in Rotterdam op 27 januari 1908. Zij werkte vijf jaar bij de zusters, was nadien in dienst bij een mevrouw wiens man bij de post werkte. Zij verhuisde mee naar Utrecht en later naar Den Haag, telkens wanneer de man werd overgeplaatst. Zij wilde eigenlijk begijn worden in Breda, maar omdat men daar “intredegeld” vroeg en problemen maakte over een letsel aan haar hand, trad ze in 1939 in als begijn in Turnhout, waar toen nog 17 begijnen waren. Op 14 april 1941 werd ze geprofest. Sedert september 1999 verbleef ze in Turnhout in een rusthuis, waar ze in 2002 overleden is. Haar graf is te vinden achter de begijnhofkerk in Turnhout.

Het graf van grootjuffrouw De Boer, aan de achterzijde van de Begijnhofkerk, die aan de basis lag van dit artikel. Zij was het laatste begijntje van Turnhout en overleed in januari 2002.

Ingevolge haar gevorderde leeftijd op het moment van het onderzoek kon zij de vragen die ik wilde stellen, niet meer beantwoorden. De vraag is: heeft juffrouw De Boer uit Rotterdam een rol gespeeld in de verandering van het angelusluiden in Turnhout? Welke was of is de vorm van het angelusluiden in Rotterdam en in andere streken van Nederland? Wat is de volkskundige relevantie van dit onderzoek? Is het luiden van het angelus een louter formele aangelegenheid geworden? Is het angelusgebed verdwenen? Sedert wanneer en wat is de oorzaak ervan? Een aantal pastoors is zich niet eens meer bewust dat het angelus in hun parochie nog klept; sommigen kennen het angelusgebed zelfs niet meer en de huidige generatie jongeren is het gebed helemaal vergeten. Wat is er geworden van de traditie van het bidden van drie weesgegroeten 's avonds voor het slapengaan, een traditie die in 1326 in het leven werd geroepen? Onze technologische maatschappij houdt alleen nog door het elektronische klockgelui een schaduw van die lange traditie, een stukje volkscultureel patrimonium, in stand. Is dit onderzoek en zijn de bedenkingen daarrond van belang?

Jan Theuwissen

uit: *Volkskunde*, 2001

Het Angelus

***De Engel des Heren heeft aan Maria geboodschapt;
En zij heeft ontvangen van de heilige Geest.***

*Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met U.
Gij zijt de Gezegende onder de vrouwen
en gezegend is Jezus de vrucht van uw schoot.
Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars,
nu en in het uur van onze dood. Amen.*

***Zie de dienstmaagd des Heren;
Mij geschiede naar uw woord.***

*Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met U.
Gij zijt de Gezegende onder de vrouwen
en gezegend is Jezus de vrucht van uw schoot.
Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars,
nu en in het uur van onze dood. Amen.*

***En het Woord is vlees geworden;
En Het heeft onder ons gewoond.***

*Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met U.
Gij zijt de Gezegende onder de vrouwen
en gezegend is Jezus de vrucht van uw schoot.
Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars,
nu en in het uur van onze dood. Amen.*

***Bid voor ons, heilige Moeder Gods,
opdat wij de beloften van Christus waardig worden.***

*Laten wij bidden.
Wij bidden U, o Heer, stort uw genade in onze harten,
opdat wij, die door de boodschap van de Engel
de menswording van Christus uw Zoon gekend hebben,
door zijn lijden en kruis gebracht worden
tot de glorie van de verrijzenis.
Door dezelfde Christus, onze Heer.*

Amen.